

Jakov Vučić

Ecclesia Naronitana / Prostor i granice

Jakov Vučić
HR, 23 000 Zadar
Ministarstvo kulture
Konzervatorski odjel u Zadru
Ilije Smiljanića 3
jakov.vucic@hi.htnet.hr

UDK: 262.3 (497.5 Dalmacija) "652"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 29. 4. 2005.

Prihvaćeno: 3. 5. 2005.

Narona, jedan od najznačajnijih antičkih gradova na istočnom Jadranu, postala je u kasnoj antici značajno biskupsko središte. Jedini pisani spomen naronitanske biskupije nalazi se u aktima salonitanskih crkvenih sabora iz godina 530. i 533. U literaturi su zastupljene različite ocjene autentičnosti tih akata. Autor rada pristaje uz prevladavajuće mišljenje da su akta, premda su prepisivanjem dijelom izmijenjena, ipak autentična. U ovom radu pokušavaju se na temelju ranijih administrativnih podjela, podataka iz akata salonitanskih crkvenih sabora i zemljopisnih značajki prostora omeđiti granice naronitanske biskupije. Prema pretpostavci autora ona se protezala na teritorij agera kolonije Narone s otocima Mljetom, Lastovom i Korčulom. Uz taj prostor unutar granica biskupije nalazilo se i Makarsko primorje, teritorij municipija Nove, područje oko Mostara i teritorij municipija Diluntum. Godine 533. osnivanjem novih biskupija Muccur i Sarsenterum, područje koje je obuhvaćala naronitanska biskupija značajno se smanjilo.

Ključne riječi: salonitanski crkveni sabori, naronitanska biskupija

Smještena nedaleko od ušća rijeke Neretve, Naronna se, prvotno emporij, u vrijeme rimske vladavine na ovim prostorima razvila u najvažnije središte širega područja. Sudeći po broju crkava te obilju i kvaliteti arhitektonske skulpture i crkvenog namještaja, svoje je značenje sačuvala do izmaka antike. O vremenu začetka kršćanske zajednice u Naroni može se tek nagađati. Neosporno je pak da je Naronna, s obzirom na važnost grada, postala biskupsko središte. Do sada međutim nisu pronađena epigrafska svjedočanstva koja bi to potvrdila. Jedini spomen naronitanske biskupije nalazi se u aktima crkvenih sabora održanih u Saloni 530. i 533. godine.¹ Akti su se sačuvali u djelu nazvanom *Historia Salonitana Maior*.²

Već je davne 1673. godine I. Lucius izrazio sumnju u vjerodostojnost tih akata.³ Autor se nije bavio analizom samih akata, već ih je skupa sa svim ostalim dokumentima koji se nisu nalazili u rukopisu *Historia Salonitana*,⁴ a nalazili su se u starijem Berberinskom rukopisu koji je imao u rukama,⁵ proglasio izmišljenima i podmetnutima.⁶ Osim I. Luciusa i dio kasnijih autora, većinom stranih, izrazio je sumnju u autentičnost akata. Ipak, među domaćim autorima, cijelo je vrijeme prevladavalo mišljenje da su akta autentična.⁷

I. Babić se u novije vrijeme vraća mišljenju I. Luciusa.⁸ On ukazuje na podudarnost između salonitanskih i kasnijih splitskih sabora,⁹ što je već bio spomenuo i Zeiller.¹⁰ Među ostalim, potvrdu o krivotvorenju akata vidi u činjenici da *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona ne spominje biskupa Honorija niti salonitanske koncile.¹¹ I. Babić se osvrće i na toponime spomenute u aktima, za koje kaže da ih je jedan dio zaboravljen ili vjerojatnije izmišljen.¹² Kao proturječje navodi smještanje biskupskog sjedišta u *Muccurum*,¹³ tj. današnju Makarsku. Po njegovu mišljenju Mukur¹⁴ (Makarska) je u vrijeme održavanja salonitanskih crkvenih sabora bio "...relativno nevažno naselje, koje se spominje tek u kasnoj

antici kod Prokopija¹⁵... te kod Ravenatskog Kozmografa¹⁶..." i u njemu su "...nezatni nalazi iz antičkog razdoblja..."¹⁷ M. Matijević Sokol osvrnula se na mišljenje I. Babića i tom prilikom iznijela pretpostavku da je loša slika salonitanske crkve koju donose akti razlog što ih Toma Arhiđakon nije uključio u svoje djelo. Ona navodi neke primjere gdje Toma Arhiđakon, premda se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da je poznao izvore, namjerno prešućuje određene epizode iz crkvene povijesti Salone.¹⁸ Uz to je upozorila kako se iz načina tituliranja pojedinih biskupa isto može pretpostaviti i za akta salonitanskih crkvenih sabora.¹⁹ To što do danas nije riješen problem ubicacije nekih toponima spomenutih u tekstu, ne mora značiti da su oni izmišljeni. Na taj način svi bi se toponimi spomenuti u drugim izvorima, o kojima znanost još uvijek raspravlja, mogli proglasiti izmišljenima. Ocjena važnosti antičkog *Mukura* na temelju učestalosti njegovog spomena u izvorima ne čini mi se uvjerljivom. Nespominjanje u ranijim izvorima dijelom se može opravdati njegovim položajem podalje od glavnih kopnenih komunikacija. No zanemarimo li tu mogućnost i pretpostavimo li da je u ranije vrijeme Mukur i bio malo i beznačajno naselje, to opet ne znači da se u kasnoj antici nije moglo razviti u značajnije središte. U tom smislu spomen naselja u Kozmografiji koja se ne nalaze u ranijim izvorima tumače J. Medini i S. Čače.²⁰ Posebno je indikativan za ovu problematiku oblik spomena *Aronia id est Mucru*.²¹ J. Medini je mišljenja da autor ekvacija s izrazom *id est* nije Ravenatski Kozmograf, nego da je to naknadna intervencija u tekstu.²² On je uz to tumači kao svjedočanstvo preseljenja grada *Aronije* (Makarska) i njegova stanovništva na neki obližnji sigurniji položaj Mukur (Makar).²³ S. Čače je ponudio znatno prihvatljivije tumačenje značenja koje bi imao izraz *id est* u poglavlju 4, 16 Kozmografije Anonima Ravenjanina.²⁴ U kontekstu takva tumačenja, te također i s posebnim osvrtom na konkretan problem, S. Čače predlaže rješenje; iz naselja *Aronia* koje se nalazilo negdje na prostoru Ciste, uz glavnu kopnenu prometnicu, vodio je odvojak do Mukura

¹ Rački 1894, str. 15, 18; Šišić 1914, str. 160, 164; Klaić 1967, str. 81, 85; Ivanišević 1994, str. 160, 161.

² Taj naziv rukopisu je dao Farlati. Vidi: Gunjača 1951, str. 184; Matijević Sokol 2002, str. 13. O problematici vezanoj uz nastanak i karakter *Historie Salonitane Maior* vidi: Klaić 1967, str. 1-23; Matijević Sokol 2002, str. 11-24.

³ Lucius 1673, str. 73.

⁴ Matijević Sokol 2002, str. 48, 50.

⁵ Gunjača 1951, str. 179; Klaić 1967, str. 8, 9, 10.

⁶ Lucius 1673, str. 73.

⁷ Pregled mišljenja donose: Gunjača 1951, str. 183 - 188; Klaić 1967, str. 16, 17; Ivanišević 1994, str. 110; Matijević Sokol 2002, str. 66, 67.

⁸ Babić 1993, str. 15, 33 - 35.

⁹ Babić 1993, str. 34.

¹⁰ Zeiller 1906, str. 149, 150.

¹¹ Babić 1993, str. 35.

¹² Babić 1993, str. 33.

¹³ Rački 1894, str. 16, 17, 18; Šišić 1914, str. 162, 164; Klaić 1967, str. 83, 85; Ivanišević 1994, str. 161.

¹⁴ U izvorima se javlja u raznim oblicima. Prokopije, Bell. Goth. = Μουικοῦου; *Kozmografija* Anonima Ravenjanina = Mucru; *Historia Salonitana Maior* = Muccuro, Muccaro. S. Čače naziv mjesta rekonstruirao kao Muc(c)urum = Mukur. Vidi: Čače 1995, str. 71.

¹⁵ Prokopije opisuje događaj iz godine 549. ili 546., vidi: Goldstein 1992, str. 28, Uglešić 1992, str. 74, bilj. 50.

¹⁶ Djelo donosi opis stanja iz prve polovice 6. ili kraja 5. stoljeća. Vidi: Medini 1980, str. 71; Čače 1995, str. 7, 93, 94.

¹⁷ Babić 1993, str. 33.

¹⁸ Matijević Sokol 2002, str. 69.

¹⁹ Matijević Sokol 2002, str. 66-68.

²⁰ Medini 1980, str. 71; Čače 1995, str. 61, 95, 96.

²¹ Cambi 1980, str. 289.

²² Medini 1980, str. 74.

²³ Medini 1970, str. 31-33; Medini 1980, str. 74, 75.

²⁴ Prema tumačenju S. Čače sastavljač *Kozmografije* izraz *id est* u poglavlju 4, 16 koristi kako bi spomenuo značajnija naselja koja se ne nalaze na trasi magistralne ceste, a da u isto vrijeme ne poremeti slijed nizanjanja naselja na samoj magistralnoj cesti. Do toga je došao usporedbom mjesta kod kojih se javlja izraz *id est* sa stanjem na terenu, posebno se oslanjajući na rezultate sustavnog terenskog istraživanja I. Bojanovskog, zatim usporedbom korištenja tog izraza na drugim mjestima i u drugom kontekstu unutar *Kozmografije* i konačno ukazivanjem na analogiju u drugom izvoru. Vidi: Čače 1995, str. 57-67.

(Makarska).²⁵ Postojanje odvojka s magistralne prometnice, zajedno s viješću koju donosi Prokopije da je vojska na prijevaru ušla u naselje, a potom ga osvojila i opljačkala,²⁶ svakako govore u prilog značenju antičkog naselja na prostoru grada Makarske. Premda je za sad poznato jako malo naseobinsko-arhitektonskih ostataka,²⁷ pokretni arheološki materijal iz Makarske nije naznat, nego je, naprotiv, relativno brojna.²⁸ Slabo razvijena antička cestovna mreža u Makarskom primorju²⁹ i udaljenost od dvaju biskupskih središta Salone i Narone, mogla je lako dovesti do zanemarivanja ovog prostora od strane matične biskupije. Stoga se vijest o osnivanju mukurske biskupije sa sjedištem u mjestu koje se nikako ne može nazvati nevažnim, otprilike na pola puta između Salone i Narone, ne može smatrati proturječnim. Dapače, ona je potpuno u skladu s nakanom sudionika Drugoga salonitanskog sabora, da se prostrani teritoriji pojedinih biskupija razdijele na nekoliko manjih, čime bi se biskupima olakšalo nadziranje.³⁰

Mišljenja sam da su argumenti autora koji vjeruju u autentičnost akta dovoljno uvjerljivi. F. Šišić navodi da je Farlati, koji se iscrpno pozabavio aktima, utvrdio kako se oni u potpunosti uklapaju u vrijeme kojem pripadaju. S time se i sam u potpunosti složio i dodao kako je nemoguće zamisliti osobu koja je u vrijeme sastavljanja djela *Historia Salonitana Maior* mogla falsificirati tako uvjerljive krivotvorine.³¹ Bulić ukazuje na način datiranja koji odgovara vremenu te na nedostatak motiva za potencijalnog krivotvoritelja budući da crkva onime što je sadržano u aktima salonitanskih sabora samo gubi na ugledu.³² Gunjača upozorava na termin *explicit*, kojim završavaju zaključci salonitanskih sabora i zaključuje kako je on potvrda doslovnog prepisivanja.³³ Na istu je oznaku upozorila i N. Klaić.³⁴ Ona za eventualne pogreške u tekstovima okrivljuje prepisivača, što potkrepljuje usporedbom sačuvanog originala Splitskoga crkvenog sabora iz 1185. i njegova prijepisa u djelu *Historia Salonitana Maior*.³⁵ M. Ivanišević je, raspravljajući o vjerodostojnosti, uočio kako se među potpisnicima akata iz 530. godine nalazi prezbiter *Laurentius*. Isto se ime spominje u jednom pouzdanom i vremenski bliskom izvoru, što možda upućuje na istu osobu.³⁶

Iako je postojanje naronitanske dijeceze neosporno, upitno je koje je područje ona obuhvaćala. N. Cambi, prvi autor koji se dotakao tog pitanja, mišljenja je da je naronitanska biskupija obuhvaćala prostor od Mostara na sjeveru do nešto ispod Pelješca na jugoistoku. U njezin sastav uključuje i poluotok Pelješac te otoke Korčulu, Mljet i Lastovo.³⁷ Pitanje granice između salonitanske i naronitanske biskupije na Makarskom primorju ostavlja otvorenim.³⁸ P. Chevalier pretpostavlja da su najzapadnija naselja u kopnenom dijelu biskupije Bačina, Staševica i Tihaljina, najsjevernija Čerin i Blatnica, najistočnija Biograci, Žitomislčići i Borojevići, a najjužnije naselje je Ston. U teritorij biskupije uključuje poluotok Pelješac i otoke Korčulu, Mljet, Lastovo i Sušac (karta 1).³⁹

Kako su se, unatoč brojnim odstupanjima, granice biskupije u pravilu poklapale s granicama civilne gradske uprave,⁴⁰ u daljnjem tekstu donosi se kratak pregled administrativne podjele prostora iz vremena koje je prethodilo formiranju biskupije.⁴¹ Također se obrađuju i neriješeni topografski problemi koji izravno utječu na problematiku vezanu za ovu temu.

Plinije piše da je kolonija Narona središte juridičkoga konventa pod koji su spadala plemena *Cerauni*, *Deversi*, *Desitiates*, *Docleatae*, *Deretini*, *Deremistae*, *Dindari*, *Glinditiones*, *Melcumani*, *Naresi*, *Scritari*, *Siculotae* i *Vardei*.⁴² Sudeći po plemenima koja navodi Plinije, konvent je na istoku i jugu pokrivaio prilično veliko područje. Premda mu se granice teško mogu odrediti, gotovo je sigurno da je njegov teritorij pokrivaio daleko veći prostor od onog koji je u kasnije vrijeme mogao pripasti naronitanskoj dijecezi.⁴³ Iz tog razloga prostor na jugu i istoku konventa neće biti posebno razmatran. Naprotiv, od iznimnog je značenja određivanje prostora koji je naronitanski konvent pokrivaio na sjeveru i zapadu, gdje je graničio sa salonitanskim konventom. Niz autora dosad je na različit način tumačio pružanje granice između dvaju konvenata. M. Zaninović je mišljenja da se *Oneum* nalazi na juridičkoj granici, tj. da je granica bila rijeka Cetina.⁴⁴ J. Wilkes je mišljenja da se granica pružala pravcem planine Čvrnsnice i Čabulje pa na naselje *Novae* i područje Makarske.⁴⁵ J. Medini piše kako se obično uzima da je Makarsko primorje pripadalo naronitanskom konventu.⁴⁶ M. Suić pretpostavlja da je

²⁵ Čače 1995, str. 67-77.

²⁶ Goldstein 1992, str. 28; Čače 1995, str. 71.

²⁷ Tomasović 2004, str. 49.

²⁸ Medini 1970, str. 27 - 31; Božek, Kunac 1998, str. 27 - 29, 75, 76, 94, 99, 101, 104, 109, 119, 122, 137, 139, 143, 150, 153, 155, 161 - 163, 166, 172 - 178; Vojnović 1995, str. 79 - 90; Tomasović 2000, str. 171 - 183, Tomasović 2004, str. 28-49.

²⁹ Kroz Makarsko primorje prolazila je cesta lokalnog značenja. Vidi: Medini 1970, str. 45; Bojanovski 1977a, str. 130, 131.

³⁰ Pojedine biskupije pokrivala su velika područja, što je u znatnoj mjeri otežavalo nadzor, zbog čega je odlučeno da se razdijeli odveć prostrana salonitanska biskupija, a potom je i bestuenski biskup Andrija zatražio da se i njegova biskupija razdijeli na dva dijela te mu se time olakša nadzor.

³¹ Šišić 1914, str. 154.

³² Bulić, Bervaldi 1912, str. 52, 53, 54.

³³ Gunjača 1951, str. 233.

³⁴ Klaić 1967, str. 29.

³⁵ Klaić 1967, str. 56 - 58.

³⁶ Ivanišević 1994, str. 110.

³⁷ Cambi 1985, str. 35, 47, 50, 55.

³⁸ Cambi 1985, str. 35.

³⁹ Chevalier 1995, str. 24.

⁴⁰ Jedin 1995, str. 222.

⁴¹ Na sličan način postupilo se i u slučaju skardonitanske biskupije. Vidi: Migotti 1992, Cambi 2001.

⁴² Cambi 1980, str. 284.

⁴³ Više autora bavilo se definiranjem prostora koje su nastavala pojedina plemena. O tom problemu vidi: Zaninović 1966, str. 59; Wilkes 1969, str. 164, 165; Bojanovski 1988, str. 63, 96, 97, 106-110, 114, 115, 129, 133, 143-146, 156, 181, 205, 376, 377, 379; Marijan 2001, str. 156-159, 162.

⁴⁴ Zaninović 1966, str. 43.

⁴⁵ Wilkes 1969, str. 177.

⁴⁶ Medini 1970, str. 16.

naronitanski konvent bio nadležan za prostor južno od Neretve.⁴⁷ Među plemenima koja Plinije pribraja salonitanskom konventu najjužniji su bili Delmati.⁴⁸ Prema tome, možemo pretpostaviti da se granica između naronitanskoga i salonitanskog konventa protezala južnim dijelom područja koje su oni nastavali. U zaleđu obale južna granica Delmata išla je vjerojatno od Posušja preko Imotskog polja do Zagvozda.⁴⁹ Zbog različitog tumačenja izvora autori nisu jedinstveni u ocjeni je li Makarsko primorje bilo dio delmatskog teritorija. F. Papazoglu je u studiji posvećenj Ardijejcima južnu granicu delmatskog teritorija smjestila na Neretvu.⁵⁰ Tu tvrdnju podupire i Medini, koji ukazuje na znatan postotak delmatskih imena na epigrafičkim nalazima te pojavu kulta Silvana u Makarskom primorju.⁵¹ M. Zaninović se poziva na Strabona i tvrdi da su prostor Makarskog primorja prvotno naseljavali Ardijejci,⁵² a nakon njihova raseljenja tu su prazninu popunili Neresiji.⁵³ On drži teško mogućim da bi Rimljani nakon raseljenja Ardijejaca ovaj prostor prepustili Delmatima koji im nisu bili ništa manji neprijatelji,⁵⁴ te se njihov teritorij uz more, posebno nakon konačne uspostave rimske vlasti, nije pružao preko Cetine.⁵⁵ S. Čače tvrdi da su Delmati izbijali na more oko ušća Cetine.⁵⁶ On je mišljenja da općine *Pituntium*, *Nerate* i *Oneum*⁵⁷ nisu nikada bile čvrsto integrirane u delmatsku političku zajednicu, već da su očuvala djelomičnu autonomiju pod rimskom zaštitom.⁵⁸ Slijedom toga možemo pretpostaviti da Delmati, barem u vrijeme osnivanja konvenata, nisu držali ni Makarsko primorje. Kako je Onej⁵⁹ posljednja utvrda navedena u sklopu opisa salonitanskoga konventa prema jugoistoku, prostor Makarskog primorja južno od položaja Vrulje (Dupci) vjerojatno je pripadao naronitanskom konventu.

Status kolonije Narona je dobila u vrijeme Cezara ili Augusta.⁶⁰ Toj je koloniji na upravu dodijeljen prostrani ager od kojeg je jedan dio bio obuhvaćen centurijacijom. Mišljenje da u dolini Neretve, zbog močvarnog tla, nije bila provedena centurijacija,⁶¹ treba uzeti s rezervom. Osim ravničarskog dijela Neretve, centurijacijom je bilo obuhvaćeno i Stonsko polje te polje oko Janjine, gdje je pronađen natpis na kojemu se spominju naronitanski dekurioni i kvatuorviri.⁶² Natpis na kojem se spominju *veterani pagi Scunastici* kojima je kolonija Narona dodijelila zemljište, pronađen u Vitini, neosporno svjedoči da je i Ljubuško polje pripadalo ageru Narone.⁶³ U sjevernom dijelu ovog polja, na prostoru Klobuka, Narona je graničila s područjem municipija *Novae* (Runovići).⁶⁴ Na istoku, sjeverna granica agera možda je dopirala čak do Mostara, na što upućuje natpis kvatuorvira i seksvira pronađen u Tepčičima.⁶⁵ Na jugu, Narona je na rijeci Bregavi graničila s područjem municipija Diluntuma.⁶⁶ Osim na kopnenom prostoru naronitanski ager se možda prostirao i na otok Mljet. Na to bi mogla upućivati prisutnost Liberova kulta na tom otoku, inače iznimno omiljenog u Naroni, a i relativno mala udaljenost između otoka i Pelješca, koji je pripadao ageru Narone.⁶⁷ Naronitanskom ageru najvjerojatnije je pripadala i Korčula, na kojoj je, osim što je također prostorno bliska Pelješcu, u Blatskom polju uočena centurijacija koja veličinom upućuje na centurijaciju u Stonskome polju.⁶⁸ Nizu naronitanskih otoka zbog zemljopisnog je položaja moglo pripadati i Lastovo. Hvar, prvi veliki otok sjeverno od Pelješca, pripadao je, po svemu sudeći, ageru Salone.⁶⁹

Prethodno je spomenuto da je Narona na sjeveru graničila s municipijem *Novae*. Prostor koji je pripadao tom municipiju protezao se do sjeverozapadnog ruba Imotskog polja, gdje je graničio s agerom Salone ili teritorijem Tilurija, na sjeveroistoku je graničio s municipijem Delminijem, a na jugoistoku kod Klobuka s agerom kolonije Narone.⁷⁰ Pozivajući se na natpis koji spominje dekuriona *unic. Novensium*,⁷¹ pronađen u Zaostrogu, neki su autori držali da je i ovaj dio Makarskog primorja pripadao teritoriju municipija *Novae*.⁷² Zbog velike udaljenosti od municipalnog središta, loše povezanosti sa zaleđem i nelogičnosti vezanih uz prostorni međudodnos ova dva položaja, J. Medini sumnja u tu mogućnost.⁷³

⁴⁷ Suić 2003, str. 25.

⁴⁸ Usporedi karte s ucrtanim položajima plemena kod: Zaninović 1966, karta 1, Bojanovski 1988, karta 2.

⁴⁹ M. Zaninović je mišljenja da se radi o čitavom Imotskom polju ili jednom njegovu dijelu. Vidi: Zaninović 1966, str. 57, 83; J. Wilkes smatra da su Delmati držali cijelo Imotsko polje. Vidi: Wilkes 1969, str. 162, 163. I. Bojanovski je mišljenja da su dopirali do Imotskog polja, ako ne i dalje, a poslije njihovu granicu vezuje uz liniju Posušje, Gradac, Grude, Drinovci. Vidi: Bojanovski 1977a, str. 143; Bojanovski 1988, str. 121, 122. Prema mišljenju S. Čače Delmati su vjerojatno držali Rakitno, Posušje, cijelo Imotsko polje, a možda i kraj oko Šestanovca, Grabovca i Zagvozda. Vidi: Čače 1979, str. 102, bilj. 203.

⁵⁰ Papazoglu 1963, str. 83.

⁵¹ Medini 1970, str. 14, bilj. 4.

⁵² Zaninović 1966, str. 70, 72, bilj. 136.

⁵³ Zaninović 1966, str. 43, 59, 60.

⁵⁴ Zaninović 1966, str. 43.

⁵⁵ Zaninović 1966, str. 55-57, 60, 83.

⁵⁶ Čače 1979, str. 102.

⁵⁷ Izvorni oblik naziva možda je bio *Onaeum*. Domaći autori pak koriste naziv *Onej*. Vidi: Čače 1995, str. 29, Cambi 1980, str. 287.

⁵⁸ Čače 2001, str. 99, 100.

⁵⁹ *Onej* se nalazio na položaju Baučići u selu Borak, južno od Omiša. Teritorij općine pružao se na jug do Vrulje (Dupci). Vidi: Maršić 2003, str. 439, Čače 2003, str. 39.

⁶⁰ Cambi 1980, str. 128; Bojanovski 1988, str. 117; Marin 2003, str. 11.

⁶¹ Bojanovski 1980, str. 182.

⁶² Zaninović 1970, str. 498; Zaninović 2001, str. 157, 158; Suić 2003, str. 166.

⁶³ Bojanovski 1977a, str. 98, 106; Zaninović 1980, str. 178, 179.

⁶⁴ Bojanovski 1977a, str. 98, bilj. 60; Bojanovski 1980, str. 181.

⁶⁵ Bojanovski 1988, str. 116.

⁶⁶ Bojanovski 1980, str. 181.

⁶⁷ Marin 1980, str. 208, 209; Zaninović 1996, str. 348; Miletić 2003, str. 215, 216.

⁶⁸ Zaninović 2001, str. 157.

⁶⁹ Suić 1996a, str. 308-310; Suić 1996b, str. 406; Suić 2003, str. 35, 36, 166.

⁷⁰ Bojanovski 1977a, str. 97, 98, bilj. 60, str. 134; Bojanovski 1980, str. 181;

Zaninović 1996, str. 269.

⁷¹ CIL III, 1892.

⁷² Alföldy 1964, str. 121; Bojanovski 1977a, str. 97.

⁷³ Medini 1970, str. 41, 42.

Istočno od Narone nalazilo se municipalno središte Diluntum. Njegov je teritorij dopirao na sjeverozapadu do Bregave. Granica je odatle išla prema zapadu nešto iznad Trebimlja, gdje je pronađen natpis koji spominje municipij Diluntum, te je izlazila na more kod Slanog.⁷⁴ Na jugu, Diluntum je graničio s agerom kolonije Epidaura. Granica je išla od gradine Zidak, preko Popova polja između Huma i Zavale na Zaton.⁷⁵

Upitan je municipalni status Mukura.⁷⁶ Unatoč nepostojanju epigrafskih potvrda, tu mogućnost ne treba odbaciti, posebno s obzirom na vakuum u primorskom pojasu između Narone i Salone te na činjenicu da je u tom naselju godine 533. ustanovljeno središte novoosnovane biskupije. Prijedlog F. Račkog za ubiciranje biskupskog sjedišta Mukur⁷⁷ u Makarsku,⁷⁸ općenito je prihvaćen.⁷⁹ Biskupija je ustanovljena na Drugom salonitanskom saboru, godine 533. S time, međutim, nije suglasan P. Skok, koji izjednačava toponim *martaritana* naveden u zaključcima sabora 530. i *Muccur*. On drži da je riječ *martaritana* kriv prijepis oblika *muccuritana*, te da ta biskupija nije ustanovljena godine 533., nego da je tada na ispražnjenu stolicu nakon smrti biskupa Viktora ustoličen Stephanus.⁸⁰ Na te pretpostavke kasniji se autori nisu osvrtni. Najviše rasprava izazvao je problem određivanja prostora koji je ulazio u sastav te novoosnovane biskupije, a posebno dio zaključaka koji navodi područje *montanorum*, *delminense Onestinum* i *Rediticum*.⁸¹

Pod pretpostavkom da se Sarsenterum⁸² može izjednačiti s Cimom kod Mostara, Bojanovski ovom naselju, smještenom sjeveroistočno od agera Narone, pridodaje municipalni status.⁸³ Pitanje ubikacije Sarsenteruma od iznimne je važnosti za određivanje granica naronitanske dijeceze. Problem dodatno komplicira to što pojedini autori na prostor Mostara smještaju drugo biskupsko središte *mactaritana*.

Problem smještaja *ecclesiae mactaritanae* do danas nije razriješen.⁸⁴ Farlati je najprije izjednačava s Delminijskom biskupijom, no poslije smješta Delminij na područje dijeceze Martaritane.⁸⁵ U izdanju *Historia Salonitana* F. Rački je, misleći kako ime Mostar potječe od Martar, ubicirao sjedište biskupije u taj grad.⁸⁶ Njegovo su mišljenje bez posebnog obrazlaganja preuzeli kasniji autori, a zastupljeno je u literaturi i danas.⁸⁷ Na isti način postupa i F. Šišić: iako u početku ostavlja to pitanje otvorenim,⁸⁸ poslije pokušava povezati Martaritanu s Kotorom i Ubicirati sjelo biskupije u ovaj grad.⁸⁹ S njegovim se mišljenjem slaže i B. Rupčić.⁹⁰ V. Klaić je predložio ubikaciju u Bugojno.⁹¹ P. Skok dovodi u pitanje osnivanje novih biskupija na Drugome salonitanskom saboru. On tvrdi da su tom prilikom samo postavljeni novi biskupi na ispražnjene stolice ranije osnovanih biskupija. Sukladno takvu razmišljanju, izjednačava pojam *martaritana* i *muccuritana*, tvrdeći da je u oba slučaja zapravo riječ o makarskoj biskupiji, samo je kod prepisivanja zaključaka Prvoga salonitanskog sabora pojam pogrešno prepisan.⁹² Iako u tekstu ničim to nije obrazložio, Đ. Basler je, prikazujući na karti crkveno uređenje provincije Dalmacije, sjelo biskupije i naselje *martaritana* smjestio kod Konjica.⁹³ Njegovu kartu preuzima i V. Paškvalin,⁹⁴ koji ju naknadno dorađuje s nešto izmijenjenim podacima.⁹⁵ U novijoj literaturi aktualne su ostale ubikacija u Mostar i Konjic.⁹⁶ Izjednačavanje naselja *martaritana* s Mostarom teško je održivo, dok za ubikaciju u Konjic nije ni jasno na kojim osnovama počiva. Iako se u tekstu to ne spominje, iz rada P. Anđelića koji govori o župi Večerić i postanku Mostara,⁹⁷ možemo pretpostaviti da ime Mostar nije u vezi s nazivom *martaritana*.⁹⁸ Po autorovu mišljenju na mjestu Mostara postojala su dva grada, Nebojša i Cimovski Grad, za koje se koristio izraz *do castelli da Ponte*, a u jednom turskom izvoru iz godine 1469. prvi put se koristi naziv Mostar.⁹⁹ Time je ubikacija

⁷⁴ Bojanovski 1980, str. 181, 183, bilj. 21.

⁷⁵ Bojanovski 1983, str. 27, 32.

⁷⁶ J. Medini navodi mogućnost da *duovir* spomenut na natpisu CIL III, 13873 možda nije gradski dužnosnik Lavinija, nego grada koji se nalazio na prostoru današnje Makarske. Vidi: Medini 1970, str. 29, 30, 33 i bilj. 71. S. Čače upozorava da natpis najvjerojatnije ipak spominje magistrata lacijskog Lavinija. Vidi: Čače 1995, str. 71, bilj. 192. Oba autora pitanje municipalnog statusa grada koji se nalazio na prostoru Makarske ostavljaju otvorenim.

⁷⁷ Vidi bilješku 13.

⁷⁸ Rački 1894, str. 16, bilj. i.

⁷⁹ Alačević 1897, str. 105; Bulić, Bervaldi 1912, str. 55; Šišić 1914, str. 156; Wilkes 1969, str. 432; Bratož 1986, str. 378, bilj. 80; Cambi 2002, str. 209.

⁸⁰ Skok 1930, str. 49, 50.

⁸¹ Klaić 1967, str. 83; Ivanišević 1994, str. 161. Pregled problema vezanih uz tumačenje ovih položaja, kao i literaturu vidi kod: Cambi 2001, str. 12-16; Škegro 2002, str. 40-57.

⁸² U *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina spominje se kao Sarsiteron, u *Historia Salonitana Maior* kao Sarsentero, Sarsinterensis, Sarsenterensis. Vidi: Klaić 1967, str. 83, 85; Cambi 1980, str. 290.

⁸³ Autor se vodi idejom da je Sarsenterum, pošto je u kasnijem vremenu postao biskupsko središte, ranije morao imati municipalni status. Vidi: Bojanovski 1988, str. 117.

⁸⁴ Jedini spomen mjesta sačuvan je u aktima Salonitanskoga crkvenog sabora iz 530. Autori ga različito čitaju: Rački 1894, str. 15 (*martaritane*); Šišić 1914, str. 160 (*martaritanae*); Klaić 1967, str. 81 (*mactaritane*, iz Propagandinog rukopisa); Ivanišević, 1994, str. 160 (*martaritane*).

⁸⁵ Škegro 2002, str. 40, bilj. 187, 188.

⁸⁶ Rački 1894, str. 15, bilj. 8.

⁸⁷ Bulić, Bervaldi 1912, str. 55; Chevalier 1995, str. 23, 25; Cambi 2002, str. 209.

⁸⁸ Šišić 1914, str. 155.

⁸⁹ Autor je pokušao povezati naziv *martaritana* sa starim povijesnim nazivom Kotora. Vidi: Šišić 1925, str. 152, bilj. 74, str. 171, bilj. 24.

⁹⁰ Rupčić 1957, str. 82, bilj. 54.

⁹¹ Klaić 1912, str. 314.

⁹² Skok 1930, str. 49, 50.

⁹³ Basler 1990, str. 175.

⁹⁴ Paškvalin 1999, str. 79; Paškvalin 2003, str. 288.

⁹⁵ Paškvalin 2003, str. 349.

⁹⁶ Chevalier 1995, str. 23, 25; Cambi 2002, str. 209; Basler 1990, str. 175; Paškvalin 1999, str. 79; Paškvalin 2003, str. 288.

⁹⁷ Anđelić 1976.

⁹⁸ Već je B. Rupčić upozorio da se *martaritana* ne može izjednačavati s Mostarom, jer je naziv Mostar slavenskog podrijetla. Vidi: Rupčić 1957, str. 82, bilj. 54.

⁹⁹ Anđelić 1976, str. 277, 278, bilj. 64.

biskupskog sjajla *martaritana* na prostor Mostara znatno izgubila na utemeljenosti.

Problem ostaje određivanje mogućeg položaja novoosnovanoga biskupskog sjedišta Sarsenterum.¹⁰⁰ F. Rački je, ukazujući na spomen *Sarsiterona* u nizu naselja između *Aufustis* i *Bistue Vetus*, tj. Imotskoga i Duvna kod Anonima Ravenjanina, biskupsko sjedište smjestio u Roško polje.¹⁰¹ G. Alačević koristi isti izvor, no njemu je *Anfustis* Jelinačko polje, *Emonio* Imotski, a *Bistue Vetus* Šuica kod Duvna.¹⁰² Sukladno tome smješta *Sarsentero* u Aržano,¹⁰³ štoviše, on pretpostavlja etimološku povezanost ova dva naziva.¹⁰⁴ Većina kasnijih autora preuzima to mišljenje.¹⁰⁵ Takvom se mišljenju suprotstavio N. Mandić, ukazujući kako je 533. godine biskupiji Mukur dodijeljeno područje Delminija, stoga po njegovu razmišljanju središte sarsenterumske biskupije ne može biti Aržano ili Roško polje, jer bi tada teritorij biskupije bio presječen.¹⁰⁶ On se također koristi podatcima iz Kozmografije. Po njegovoj rekonstrukciji cestovnog pravca od *Andebre* do *Bistue Vetus*, Sarsenterum se mogao nalaziti na prostoru Konjica ili pak Mostara.¹⁰⁷ Konjic je isključio jer je teško pristupačan i nalazi se na rubu prostora koji po njemu biskupija pokriva.¹⁰⁸ Kao dodatne argumente za područje Mostara, točnije mjesto Ilič u gornjem toku Radobolje, navodi gustu mrežu komunikacija i nalaze iz antičkog razdoblja.¹⁰⁹ Prilikom objave ranokršćanske bazilike iz Cima kod Mostara, T. Anđelić je zbog monumentalnosti objekta i raznovrsnosti dekoracije ponovno aktualizirao mišljenje N. Mandića.¹¹⁰ Na to mišljenje ukazuju pojedini autori nakon Anđelića.¹¹¹ Potaknut Mandićevim radom, B. Rupčić je pokušao dokazati da je cestovni pravac spomenut u Kozmografiji umjesto preko Mostara išao preko Konjica, te je predložio ubiciranje naselja Sarsenterum na tom prostoru.¹¹² On pokušava i etimološki povezati naziv Sarsenterum s Autarijatima koji su, kako kaže, živjeli u porječju gornje Neretve i Tare.¹¹³ Đ. Basler dvojnju crkvu u Žitomisljima prikazuje kao biskupsko sjedište i ondje smješta

Sarsenterum.¹¹⁴ I. Puljić je, u više navrata, pokušao dokazati da se sjedište nalazilo u Stocu.¹¹⁵ Najveću zapreku njegovoj tvrdnji predstavlja ubikacija Diluntuma, koji je bio u sastavu sarsenterumske biskupije, a većina novijih radova smješta ga u Stolac.¹¹⁶ On tvrdi kako je Sarsenterum, budući da je određen za sjedište biskupije, morao biti značajnije naselje od naselja Diluntum, a potvrda tome je i nespominjanje naselja Diluntum u *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina. Stoga bi po njegovu mišljenju značajni arheološki ostatci u Stocu trebali pripadati naselju Sarsenterum,¹¹⁷ dok Diluntum smješta u Popovo.¹¹⁸ Za njega *Stantino* je Ston, a *Novense*, što čita kao *Neuense*, je Neum.¹¹⁹ On također tvrdi da se zbog prevelike udaljenosti od ta dva naselja sjedište biskupije ne može locirati dublje u unutrašnjost.¹²⁰ Bez sumnje, Sarsenterum je bio važno naselje, no ne čini mi se opravdanim ograničiti potragu za njime samo na prostor u blizini Stoca. Osim toga, prilikom određivanja značenja pojedinih naselja treba uzeti u obzir i mogućnost promjena tijekom vremena. To što se Diluntum godine 533. našao u sastavu biskupije kojoj je sjedište Sarsenterum, ne znači da prije toga Diluntum nije bio značajniji, posebno uzmemo li u obzir činjenicu da je Diluntum zabilježen u ranijim povijesnim izvorima,¹²¹ a Sarsenterum isključivo u kasnijim.¹²² Pokušaj izmještanja naselja Diluntum iz Stoca i izjednačavanje *Novense* s Neumom čini se dosta neuvjerljivim. Također u *Kozmografiji*, koja je vremenski bliska aktima sabora u Saloni, Ston je zabilježen kao *Stamnes*,¹²³ što nije baš pretjerano blisko nazivu *Stantino*,¹²⁴ te se ni *Stantino* ne može sa sigurnošću izjednačavati sa Stonom. Teško je očekivati da je taj značajni, limitirani dio agera Narone¹²⁵ bio izdvojen iz teritorija naronitanske biskupije i pripojen novoosnovanoj biskupiji Sarsenterum. Prilikom izrade karte starokršćanskih arheoloških nalazišta V. Paškvalin je uvažio mišljenje I. Puljića i ucrtao Sarsenterum u Stolac.¹²⁶ P. Oreč predlaže ubikaciju u Posuški Gradac,¹²⁷ A. Škegro pak u Buško blato ili Posuški Gradac.¹²⁸ Do sada je većina autora pristajala uz ideju smještanja biskupskoga sjedišta Sarsenterum

¹⁰⁰ Rački 1894, str. 16, 18; Šišić 1914, str. 162, 164; Klaić 1967, str. 83, 85; Ivanišević 1994, str. 161.

¹⁰¹ Rački 1894, str. 16, bilj. θ.

¹⁰² Alačević 1897, str. 110.

¹⁰³ Alačević 1897, str. 110.

¹⁰⁴ Alačević 1897, str. 108, 110.

¹⁰⁵ Bulić, Bervaldi 1912, str. 55; Šišić 1914, str. 156; Šišić 1925, str. 171; Barada 1928, str. 41; Wilkes 1969, str. 432; Chevalier 1995, str. 23, 25; Cambi 2002, str. 209.

¹⁰⁶ Mandić 1957, str. 66. Kako je danas problem spomena *montanorum, delminense Onestinum* zadovoljavajuće riješen, ova Mandićeva tvrdnja više nije aktualna. Za pregled problematike i literaturu vidi: Škegro 2002, str. 40-57.

¹⁰⁷ Mandić 1957, str. 66, 67.

¹⁰⁸ Mandić 1957, str. 67.

¹⁰⁹ Mandić 1957, str. 67, 68.

¹¹⁰ Anđelić 1980, str. 261, 262.

¹¹¹ Cambi 1985, str. 35; Bojanovski 1988, str. 135, 381; Čače 1995, str. 52; Paškvalin 1999, str. 48, 82.

¹¹² Rupčić 1957, str. 70-73.

¹¹³ Rupčić 1957, str. 73, 74.

¹¹⁴ Basler 1990, str. 81, 101-103, i karta na str. 175.

¹¹⁵ Puljić 1996, str. 91-103; Puljić 1999, 93-116.

¹¹⁶ Bojanovski 1977b, str. 69; Atanacković-Salčić 1979, str. 10, Bojanovski 1980, str. 183; Bojanovski 1988, str. 99, 100; Paškvalin 1999, str. 48, 51, 64.

¹¹⁷ Puljić 1996, str. 93, 94, 97; Puljić 1999, str. 95, 102, 109, 111.

¹¹⁸ Puljić 1996, str. 94; Puljić 1999, str. 112.

¹¹⁹ Puljić 1996, str. 94, 95; Puljić 1999, str. 113.

¹²⁰ Puljić 1996, str. 98.

¹²¹ Diluntum spominje Tabula Peutingeriana i Antoninov Itinerar. Usporedi: Cambi 1980, str. 288, 289. Naselje u Stocu doživjelo je najveći procvat u 3. stoljeću. Vidi: Bojanovski 1988, str. 100.

¹²² Sarsenterum se spominje u zaključcima Drugoga salonitanskog sabora iz 533. godine i u *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina (vidi bilj. 16).

¹²³ Cambi 1980, str. 289.

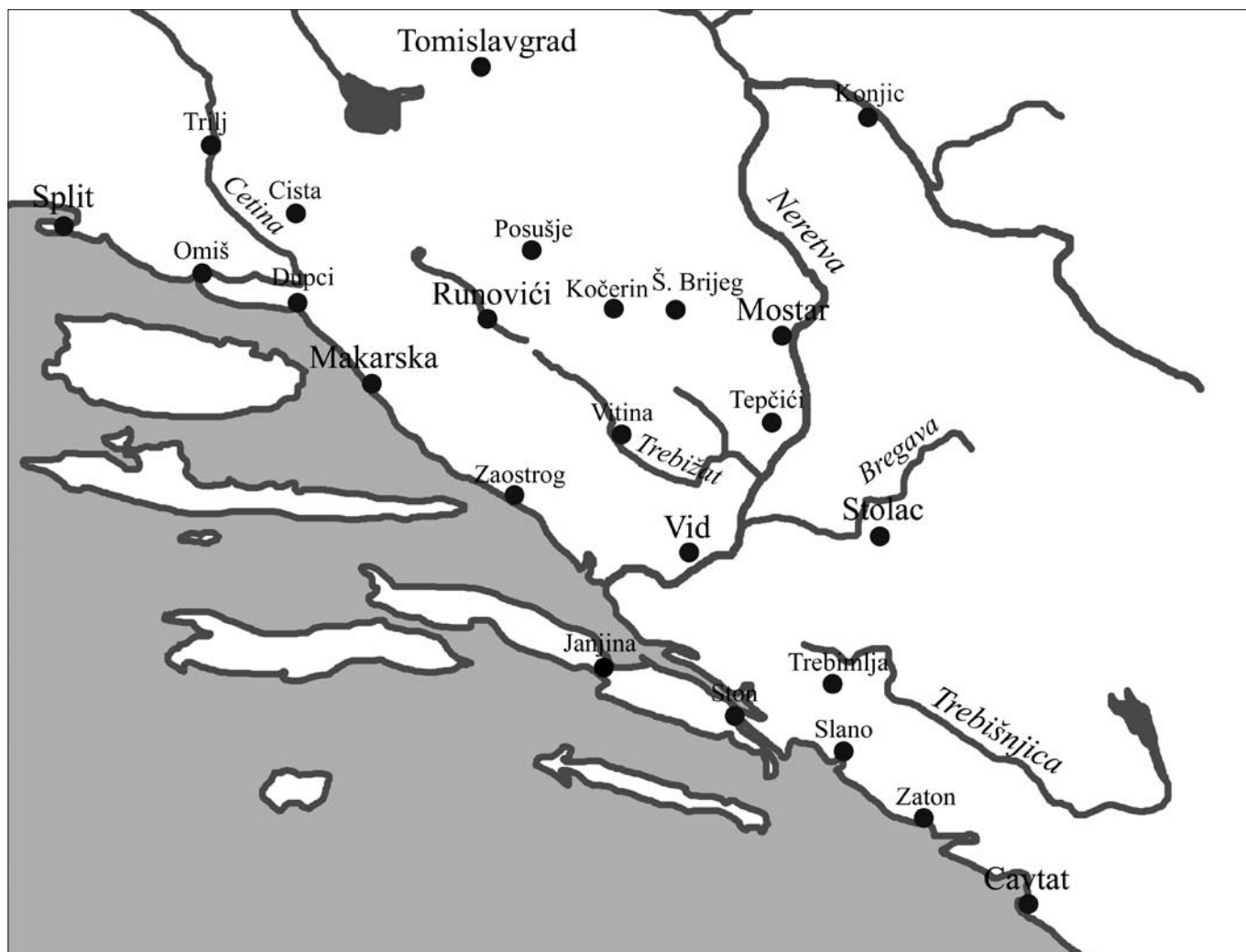
¹²⁴ Rački 1894, str. 16; Šišić 1914, str. 162; Klaić 1967, str. 83; Ivanišević 1994, str. 161.

¹²⁵ Zaninović 1970, str. 498; Suić 2003, str. 166.

¹²⁶ Paškvalin 2003, str. 349.

¹²⁷ Oreč 1996, str. 135, 136.

¹²⁸ Škegro 2002, str. 75, 76.

Karta 1.

na prostor Aržana ili pak Mostara. Ni za jedan od ova dva prijedloga ne postoje čvrsti dokazi. Ipak, ako se oslonimo na rezultate novijeg rada S. Čače o *Kozmografiji* Anonima Ravenjanina i prihvatimo li njegov dosta uvjerljiv prijedlog raspjetanja tzv. unutrašnjeg pojasa niza naselja, među kojima je i Sarsenterum,¹²⁹ pokušaj ubiciranja biskupskoga sjedišta na prostor Aržana ne čini se vjerojatnim. Među naseljima koja su prema zaključcima Drugoga salonitanskog sabora uključena u novu biskupiju, s određenom dozom sigurnosti prepoznati su jedino *Delontino* (Stolac) i *Novense* (Runovići). Položaj tih dvaju naselja, otprilike podjednako udaljenih od područja Mostara i povezanih s tim prostorom antičkim cestama,¹³⁰ ukazuju na mogući položaj

naselja Sarsenterum. Iznimno bogatstvo ranokršćanskih nalaza na području Mostara govori u prilog toj pretpostavci.

Na osnovi prethodno izložene analize administrativne podjele područja i nekih neriješenih topografskih problema, s osloncem na zemljopisnu logiku prostora, ukratko će se iznijeti pretpostavka o mogućim granicama naronitanske biskupije do godine 533. Uz ager kolonije, u sastavu biskupije najvjerojatnije su se nalazili i neki susjedni municipiji. Počevši od sjeverozapada, na Makarskom primorju granica se vjerojatno poklapala s pretpostavljenom granicom naronitanskoga konventa, dakle protezala se do mjesta Vrulje (Dupci). Iako je preslaba osnova za donošenje bilo kakvih zaključaka, ulomak crkvenog namještaja pronađen kod crkve sv. Petra u Makarskoj,¹³¹ koji potječe iz naronitanskih radionica,¹³² možda ukazuje na povezanost novoga biskupskog sjedišta s prijašnjim središtem biskupije. Istočno od Makarskog primorja nalazio se teritorij municipija *Novae*. Zbog blizine naronitanskoga agera i dobre cestovne povezanosti s Naronom i ovaj je municipij

¹²⁹ Čače 1995, str. 50-55.

¹³⁰ I. Bojanovski pretpostavlja antičku komunikaciju koja je od Stoca vodila do Mostara. Također, po njegovom mišljenju, jedna je komunikacija išla pravcem Krehin Gradac, Čerin, Kočerin pa na Posuški Gradac. Slijedom ovakve pretpostavke može se pretpostaviti i komunikacija od Mostara, preko Širokog Brijega na Kočerin. S time je donekle u skladu i pretpostavka S. Čače o komunikaciji koja je vodila od Tkanica (Tihaljina) do Mostara. Vidi: Bojanovski 1977, str 138; Bojanovski 1978, str.109; Čače 1995, str. 55, sl. 8.

¹³¹ Božek, Kunac 1998, str. 119, kat. 120.

¹³² Vučić 2003, str. 201.

mogao biti dijelom naronitanske dijeceze.¹³³ Stoga bi granična linija na sjeveroistoku mogla prolaziti sjevernim rubom Imotskog polja, a zatim i sjevernim rubom Posušskog polja. Mostarsko je područje, bez obzira pretpostavimo li ondje postojanje municipija Sarsenterum ili ne, najvjerojatnije pripadalo naronitanskoj biskupiji. Osim spomenutog natpisa iz Tepčića u prilog tome govore i brojni nalazi arhitektonske skulpture naronitanskih radionica pronađeni na ovom prostoru.¹³⁴ Granica bi se dakle dalje na istok protezala preko Širokog Brijega, te sjeverno od Mostara, nešto iznad Potoka i Humilišana. U naronitansku bi dijecezu, zbog povijesne i zemljopisne povezanosti, prirodno bilo uključiti i područje municipija Diluntuma. Granica bi time išla planinom Velež na sjeveroistočni rub Dabarskog polja i onda zakretala na jugozapad, prateći granicu agera kolonije Epidaur i municipija Diluntuma te izbijala na more negdje između Slanog i Zatona. Dijecezi su još pripadali poluotok Pelješac i otoci Mljet, Lastovo i Korčula. Predloženo područje u znatnoj se mjeri poklapa s onim koje je kao teritorij naronitanske dijeceze pretpostavio N. Cambi.¹³⁵

Godine 533. iz teritorija naronitanske dijeceze, utemeljenjem dviju novih biskupija, Mukur i Sarsenterum, izdvojeno je područje Makarskog primorja, municipija *Novae*, prostora oko Mostara i municipija Diluntum.

Ta pretpostavka ni u kojem slučaju nije konačno rješenje. Analiza arhitekture i skulpture šireg prostora te potanja evidencija spomenika na terenu, koja će se u budućnosti načiniti, sigurno će je upotpuniti ili izmijeniti.

Literatura

Alačević 1897
G. Alačević, *Delminium*,
Bullettino di archeologia e storia
Dalmata 20, Split 1897, 102-111

Alföldy 1964
G. Alföldy, *Bevölkerung und
Gesellschaft des römisch Provinz
Dalmatien*, Budimpešta 1964

Anđelić 1976
P. Anđelić, *Srednjovjekovna župa
Večenike - Večerić i postanak
Mostara*, Glasnik Zemaljskog
muzeja u Sarajevu, n. s. 29
(1974), Sarajevo 1976, 259-279

Anđelić 1980
T. Anđelić, *Neki objekti
kasnoantičke sakralne arhitekture
u okolini Mostara*, Dolina rijeke
Neretve od prethistorije do
ranog srednjeg vijeka, Izdanja
HAD-a 5, Split 1980, 257-265

Atanacković-Salčić 1979
V. Atanacković-Salčić, *Antički
Diluntum u svjetlu novih
arheoloških istraživanja (Stolac
i Trebinjla)*, Tribunia 5, Trebinje
1979, 7-40

Babić 1993
I. Babić, *Splitske uspomene na
Salonitanske kršćanske starine*,
Vjesnik za arheologiju i historiju
dalmatinsku 85, Split 1993, 13-57

Barada 1928
M. Barada, *Topografija
Porfirogenetove Paganije*,
Starohrvatska prosvjeta, n. s. 2,
1-2, Zagreb 1928, 37-54

Basler 1990
Đ. Basler, *Kršćanska arheologija*,
Mostar, 1990

Bojanovski 1977a
I. Bojanovski, *Prilozi za
topografiju rimskih i predrimskih
komunikacija i naselja u rimskoj
provinciji Dalmaciji (s posebnim
obzirom na područje Bosne i
Hercegovine) 1*, Prethistorijska
i antička komunikacija Salona
- Naronna i njena topografija u
svjetlu arheoloških i historijskih
izvora, Godišnjak Akademije
nauka i umjetnosti Bosne i
Hercegovine 15, Centar za
balkanološka ispitivanja 13,
Sarajevo 1977, 83-152

Bojanovski 1977b
I. Bojanovski, *Rimski natpisi iz
doline Trebišnjice*, Tribunia 3,
Trebinje 1977, 67-98

Bojanovski 1978
I. Bojanovski, *Prilozi za
topografiju rimskih i predrimskih
komunikacija i naselja u rimskoj
provinciji Dalmaciji (s posebnim
obzirom na područje Bosne i
Hercegovine) 2*, Prethistorijska i
rimski cesta Naronna - Sarajevsko
polje s limitrofnim naseljima,
Godišnjak Akademije nauka i
umjetnosti Bosne i Hercegovine
17, Centar za balkanološka
ispitivanja 15, Sarajevo 1978,
51-126

Bojanovski 1980
I. Bojanovski, *Neka pitanja antičke
topografije donje Neretve*, Dolina
rijeke Neretve od prethistorije
do ranog srednjeg vijeka,
Znanstveni skup Metković
4.-7. X 1977, Izdanje Hrvatskog
arheološkog društva (HAD) 5,
Zagreb 1980, 181-194

Bojanovski 1983
I. Bojanovski, *Trebinje - rimski
Asamo (Asanum) s kratkim
osvrtom na ager kolonije
Epidaura*, Tribunia 7, Trebinje
1983, 7-36

¹³³ Bojanovski 1977a, prilog 3, karta 1.

¹³⁴ Vučić 2005.

¹³⁵ Cambi 1985, str. 35, 41, sl. 9.

- Bojanovski 1988
I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Nercegovine, Djela, 66, Sarajevo 1988
- Božek, Kunac 1998
S. Božek, A. Kunac, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju*, Makarska 1998
- Bratož 1986
R. Bratož, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljeća*, Zgodovinski časopis 4, 40, Ljubljana 1986, 363-395
- Bulić, Bervaldi 1912
F. Bulić, J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa*, preštampano iz "Bogoslovske Smotre", Zagreb 1912
- Cambi 1980
N. Cambi, *Antički izvori o Naroni i Neretvi*, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva (HAD) 5, Split 1980, 279-293
- Cambi 1985
N. Cambi, *Arhitektura Narone i njezina teritorija u kasnoj antici*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti 24 (11), Zadar 1985, 33-59
- Cambi 2001
N. Cambi, *Područje šibenske biskupije u starokršćansko doba*, Sedam stoljeća šibenske biskupije, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998., Šibenik 22. do 26. rujna 1998, Šibenik 2001, 9-23
- Cambi 2002
N. Cambi, *Antika*, Zagreb 2002
- Chevalier 1995
P. Chevalier, *Ecclesiae Dalmatiae*, (Recherches archeologiques franco - croates a Salone, ed. N. Duval et E. Marin), Tome 2- Illustrations et conclusions, Rim-Split 1995
- Čače 1979
S. Čače, *Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 18, Razdio društvenih znanosti 8, Zadar 1979, 43-125
- Čače 1995
S. Čače, *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina*, Zadar 1995
- Čače 2001
S. Čače, *Plinije kao izvor za povijest srednje Dalmacije do druge polovice 1. st. po Kr.*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Supplement, 1, Rijeka 2001, 91-104
- Čače 2003
S. Čače, *Ime Dalmacije u 2. i 1. st. prije Krista*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti 40(27)/2001, Zadar 2003, 29-48
- Goldstein 1992
I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb 1992
- Gunjača 1951
S. Gunjača, *Historia Salonitana Maior*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Rad, 283, Zagreb 1951, 175-243
- Ivanišević 1994
M. Ivanišević, *Povijesni izvori, Salona Christiana*, Split 1994, 105-195
- Jedin 1995
H. Jedin, *Velika povijest crkve 2*, Zagreb 1995
- Klaić 1967
N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja, Odeljenje društvenih nauka 55, Beograd 1967
- Klaić 1912
V. Klaić, *Episcopatus Ludrensis u Dalmaciji*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s. 12, Zagreb 1912, 314-315
- Lucius 1673
I. Lucius, *Inscriptiones Dalmaticae*, Venecija 1673
- Mandić 1957
N. Mandić, *Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis?*, Dobri pastir, svezak 1 - 4, godina 8, Sarajevo 1957, 65-68
- Marijan 2001
B. Marijan, *Željezno doba na južnojadranskom području*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 93, Split 2001, 7-221
- Marin 1980
E. Marin, *O antičkim kultovima u Naroni*, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Izdanja HAD-a 5, Split 1980, 207-212
- Marin 2003
E. Marin, *Naronitanski Augusteum i arheološka istraživanja u Naroni 1988.-2001.*, Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Izdanja HAD-a 22, Zagreb 2003, 11-50
- Maršić 2003
D. Maršić, *Antička naselja Pituntium, Naresti i Oneum*, Histria Antiqua 11, Pula 2003, 435-448
- Matijević Sokol 2002
M. Matijević Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo*, Naklada Slap, 2002
- Medini 1970
J. Medini, *Makarsko primorje u antici*, Makarski zbornik 1, Znanstveno savjetovanje o Makarskoj i Makarskom primorju, 18-30 rujna 1969, Makarska 1970, 13-82
- Medini 1980
J. Medini, *O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu Cosmographia anonimnog pisca iz Ravene*, Putevi i komunikacije u antici, Materijali 12, Beograd 1980, 69-83
- Migotti 1992
B. Migotti, *Ranokršćanska biskupija Skardona (Skradin)*, Prilozi Instituta za arheologiju Zagreb, Zagreb 1992, 101-112
- Miletić 2003
Ž. Miletić, *Religijski život u Naroni*, Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Izdanja HAD-a 22, Zagreb 2003, 215-219
- Oreč 1996
P. Oreč, *Povijesno - kulturno značenje ranokršćanske crkve u Gracu kod Posušja*, Posuški zbornik 1, Posušje 1996, 128-140
- Papazoglu 1963
F. Papazoglu, *O teritoriji ilirskog plemena Ardijeja*, Zbornik Filozofskog fakulteta 7-1, Beograd 1963, 71-84
- Paškvalin 1999
V. Paškvalin, *Područje Mostara u antičkom i kasnoantičkom dobu do dolaska Hrvata*, Hercegovina 4-5 (12-13), Mostar 1999, 47-83

- Paškvalin 2003
V. Paškvalin, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone*, Sarajevo 2003
- Puljić 1996
I. Puljić, *Crkvene prilike u srednjovjekovnoj Humskoj Zemlji*, Zbornih znanstvenog simpozija: Povijest Hrvatskog Počitelja, Zagreb 1996, 88-150
- Puljić 1999
I. Puljić, *Stolac - sjedište kasnoantičke biskupije Sarsenterensis*, Stolac u povijesti i kulturi Hrvata, Humski zbornik 4, Zagreb-Stolac 1999, 93-116
- Rački 1894
F. Rački, *Thomas archidiaconus: Historia Salonitana*, Scriptores. Volumen 3, Zagreb 1894
- Rupčić 1957
B. Rupčić, *Povodom članka dra N. M-a - Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis?*, Dobri pastir, svezak 1 - 4, godina 8, Sarajevo 1957, 69-84
- Skok 1930
P. Skok, *Iz mojega "Glossarium-a mediae et infimae latinitatis regni Chroatae"*, Šišićev zbornik, 1929, Zagreb 1930, 47-52
- Suić 1996a
M. Suić, *Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine*, Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta, ed. Š. Batović, Zadar 1996, 289-316 (Pretisak: Diadora 1 /1959, Zadar 1960, 147-174)
- Suić 1996b
M. Suić, *O municipalitetu antičke Salone*, Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta, ed. Š. Batović, Zadar 1996, 387-418 (Pretisak: VAHD 60 /1958, Split 1963, 11-42)
- Suić 2003
M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003.
- Šišić 1914
F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914
- Šišić 1925
F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925
- Škegro 2002
A. Škegro, *Na rubu opstanka, Duvanjska biskupija od utemeljenja do uključenja u Bosanski apostolski vikarijat*, Zagreb 2002
- Tomasović 2000
M. Tomasović, *Novi nalaz rimskih grobova u Makarskoj i pitanje smještaja antičkog naselja prema položaju nekropola*, Opuscula archaeologica 23-24/1999-2000, Zagreb 2000, 171-183
- Tomasović 2004
M. Tomasović, *8000 godina života na prostoru Makarske (Problemi i pitanja uz arheološku topografiju Makarske i uže okolice od prapovijesti do srednjeg vijeka)*, katalog izložbe, Makarska 2004
- Uglešić 1992
A. Uglešić, *Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadaru, Razdio povijesnih znanosti, 30(17), Zadar 1992, 65-77
- Vojnović 1995
I. Vojnović, *Obnova crkve Sv. Petra u Makarskoj*, Makarsko primorje 2, Makarska 1995, 79-91
- Vučić 2003
J. Vučić, *Ranokršćanska kamena plastika Narone*, Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Izdanja HAD-a 22, Zagreb 2003, 199-214
- Vučić 2005
J. Vučić, *Naronitanske radionice starokršćanske arhitektonske skulpture*, Diadora 21, 279-293 (u tisku)
- Zaninović 1966
M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati, 1 dio*, Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti u Bosne i Hercegovine knjiga IV, Centar za balkanološka ispitivanja 2, Sarajevo 1966, 27-92
- Zaninović 1970
M. Zaninović, *Limitacija Stonskog polja*, Adriatica praehistorica et antiqua, Miccellanea Gregorio Novak dicata, ed. V. Miroslavljević, D. Rendić-Miočević, M. Suić, Zagreb 1970, 489-502
- Zaninović 1980
M. Zaninović, *Područje Neretve kao rimski mostobran rimske antike*, Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka, Znanstveni skup Metković 4.-7. X 1977, Izdanje Hrvatskog arheološkog društva (HAD) 5, Zagreb 1980, 173-180
- Zaninović 1996
M. Zaninović, *Prata legionis u Kosovu polju kraj Knina s osvrtom na teritorij Tilurija*, Od Helene do Hrvata, Zagreb 1996, 259-271 (Pretisak: Opuscula archaeologica 10, Zagreb 1985, 63-79)
- Zaninović 2001
M. Zaninović, *Antičke podjele zemljišta na Korčuli i Pelješcu*, Arheološka istraživanja na području otoka Korčule i Lastova, Izdanje HAD-a 20, Zagreb, 2001, 147-160
- Zeiller 1906
J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans le province romaine de Dalmatie*, Pariz 1906
- Wilkes 1969
J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969

Ecclesia Naronitana

Territory and boundaries

Key words: Salonitan Church Council, Naronitan Church

Narona is situated in the vicinity of the Neretva rivermouth. Under the Roman rule it developed into one of the most important centres in the wider area. In the late Roman period Narona became an episcopal see. The only mention of the bishopric of Narona is found in the Acts of the Salonitan Church Council from 530 and 533 A.D. The Acts have been preserved in the work of *Historia Salonitana Maior*. Although some authors strongly question it, the opinion of the authenticity of the Acts still prevails. Until today, the territory of the bishopric of Narona has not been determined. The first to write about it was N. Cambi, followed by P. Chevalier.

This work attempts to determine the boundaries of the bishopric of Narona. As the only preserved source, the Acts of the Salonitan Council, does not offer an answer to this question, the only remaining possibility is to analyse earlier administrative division. On the basis of data analysis found in available literature as well as on the review of some of the unresolved topographical questions we may presume the territory of the bishopric of Narona up to 533. Together with the ager of Narona, it is most probable that some of the neighbouring municipalities appertained to the bishopric as well. Starting from the northwest, the boundary on the Makarska littoral most probably coincided with the hypothetical boundary of the Naronitan jurisdictional conventus at the locality of Vrulje (Dupci).

A territory of the *Novae* municipality was located east of the Makarska littoral. Due to the vicinity of the ager of Narona and due to good road connection with Narona, this municipality could also have appertained to the bishopric of Narona. Therefore, the north-eastern boundary could have been passing along the northern rim of Imotski field and the northern rim of Posušje field. The area of Mostar most probably appertained to the bishopric of Narona as well. The inscription from Tepčić and numerous remains of early Christian architectural sculpture of Naronitan workshops found in the vicinity of Mostar attribute to that hypothesis. The boundary would therefore have been located north of Široki Brijeg and Mostar, somewhat above Potok and Humilišani. Due to historical and geographical relations, it is only natural to include the area of the *Diluntum* municipality into the bishopric of Narona. The boundary would thus go across the Velež mountain towards the northeastern rim of Dabar field and then turn southwest, following the boundary of the ager of *Epidaur* and the municipality of *Diluntum* and arriving at the sea somewhere between Slano and Zaton. Peninsula Pelješac and islands of Mljet, Lastovo and Korčula also appertained to the bishopric of Narona. The presupposed territory coincides in most part with the territory of the bishopric of Narona suggested by N. Cambi.

However, this hypothesis is on no account a final solution. Analysis of architecture and sculpture of the wider territory as well as more detailed recording of archaeological sites in the future is most certain to either complete it or change it.

Translated by: Marijana Birtić